Kırgızistan Ekonomisi İçin İkiz Açık Hipotezinin Test Edilmesi

Testing the Twin Deficit Hypothesis for Kyrgyzstan Economy

Dr. Damira Baigonushova (Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Kyrgyzstan)

Abstract

Twin deficits hypothesis suggests that there is a positive relationship between budget and current account deficits. The present study examines Twin Deficits Hypothesis over the period of 2005:01–20013:12 in Kyrgyzstan by using Vector Autoregressive Model technique. The results show that there are relationships between government expenditure, export and import. The causalities are from government expenditure to export and import. These results confirm the Keynesian view, which asserts the existence of twin deficits, meaning that the state budget deficit at weak real economy, in an open economy, increase imports, which is the cause of twin deficits in the economy of Kyrgyzstan. To solve the problem of twin deficits, the state must pursue an active foreign trade policy in addition to fiscal policy, as it is proven empirically the state budget deficit has a big impact on trade deficit, but not the main factor of trade deficit.

1 Giriş

Bir ülkenin *bütçe dengesi* ve *cari işlemler dengesi* o ülkenin makroekonomik istikrarının önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu çerçevede maliye politikası neticesinde ortaya çıkan bütçe dengesizliklerinin ekonomi üzerindeki etkileri konusunda 4 ayrı bakış açısı mevcuttur. Onlardan ilki *Neo-klasik yaklaşımın* üç önemli ögesi bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre her birey tüketim miktarını *zamanlararası tüketim optimizasyonu* yaparak belirlemektedir. İkincisine göre bireylerin sınırlı (beklenen) yaşam süreleri vardır. Üçüncüsüne göre de her süreçte piyasa temizlenmesi (market clearing) sağlanmaktadır. Neo-klasikler'e göre tüketim yaşam boyu gelirin bir fonksiyonu olduğundan yaşam boyu gelirin artması tüketimin de artmasını sağlayacaktır. Eğer ekonomi tam istihdamdaysa (üçüncü varsayım gereği) artan tüketim tasarrufların azalmasına yol açacak, bu durum da faizlerin artmasına, böylece de özel sermaye birikimi üzerinde dışlama etkisi (crowding out) yaratılmasına sebep olacaktır. Birçok iktisatçı böyle bir sonucun ekonominin geneli için oldukça zararlı olduğu noktasında hem fikirdir. Böylece Neo-klasik görüş özellikle geçici bütçe açıklarının, (tüketim düzeltmesi nedeniyle) ekonomiye oldukça küçük ve ihmal edilebilir etkileri olduğunu, sürekli bütçe açıklarının ise sermaye birikimini engelleyerek ekonomi üzerinde olumsuz etkilere yol açtığını belirtmektedir (Bernheim, 1989: 57-59).

İkincisi Geleneksel Keynesyen görüş, Neo-klasik yaklaşımdan iki temel noktada ayrılmaktadır. I) *Miyopluk hipotezi* (myopia hypothesis) basitçe uzağı görememe olarak tanımlanabilir (Dornbusch ve Fischer, 2004: 314). Buna göre bireyler, örneğin bugünkü bir vergi indiriminin gelecekteki etkilerini yeterince değerlendirememekte ve anlayamamaktadırlar. II) *Likidite sınırlılığı* tüketicilerin bugün daha çok tüketebilmek için borçlanma olanaklarının olmadığını ifade eder (Mankiw, 2002: 417). Keynesyen görüşe göre bireyler harcanabilir gelirlerinden tüketime oldukça yüksek miktarda pay ayırabilmektedirler. Dolayısıyla vergilerdeki geçici bir düşüş toplam talebi hemen artırıcı ve önemli bir etki yaratmaktadır. Ekonomi eksik istihdamda ise toplam talep artışı milli geliri çarpan etkisiyle artıracak ve böylece bütçe açığı hem tüketimi hem de milli geliri uyardığından tasarruflarda ve sermaye stokunda ters yönde bir değişimi gerektirmeyecektir. Neoklasikler'in aksine, birçok Keynesyen, bütçe açıklarının özel yatırımları dışlama etkisinden ziyade bunları artırıcı (crowding in) etkisinin olduğunu belirtir (Eisner, 1989: 83). Keynesyenler bu durumu devlet yatırımlarının özel yatırımların marjinal verimliliğini artırmasına bağlarlar. Çünkü devlet yol, köprü ve havaalanı gibi altyapı yatırımları yaparak özel yatırımların etkinliğini ve verimliliğini artırır. Sonuçta, doğru zamanlanmış açıklar faydalı sonuçlar sağlayabilecektir.

Üçüncüsü de *Parasalcı* (Monetarist) *Yaklaşım*. Bu yaklaşıma göre bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki en önemli etkisi toplam harcamaların artması ve ekonominin tam istihdamda olmasından dolayı bu talep artışının enflasyonist baskı yaratmasıdır. Bütçe açıklarının hangi yoldan finanse edildiği hiçbir şeyi değiştirmez.

Dördüncüsü de *Ricardocu Yaklaşım*. Bu yaklaşıma göre birbirini takip eden nesiller kaynak transferi anlamında birbirlerine bağlıdır. Bu durumda tüketim, şu an itibarıyla vergi mükellefi olan bireyin ve onun tüm torunlarının kaynaklarının toplamının bir fonksiyonu haline gelir. Böylece analizde sadece bugünkü tüketiciler değil onların çocukları ve torunlarını da kapsayan tüm aile kaynakları (gelirleri) işin içine katılır. Bütçe açıkları geleceğe ertelenmiş vergi ödemelerinden ibaret olduğundan ailenin kaynaklarında bir değişme olmaz ve bu yüzden de açıklar makroekonomik bir etki yaratmaz (Bernheim, 1989: 56). Özellikle devlet harcamasının borç ya da vergiyle finansmanının faiz oranı, yatırım, milli gelir, tasarruf vb. üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır (Barro, 1979: 940).

Ricardocu Yaklaşım hariç diğer teoriler bağlamında, özellikle Keynesyen teori açısından ele alındığında bütçe açıklarının cari işlemler üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Dışa açık bir ekonomide genişletici maliye

politikası sonucunda ortaya çıkan bütçe açıkları reel gelir, faiz ve döviz kuru mekanizmaları aracılığıyla cari işlemler açığı da doğurabilmektedir ya da mevcut cari işlemler açığının artmasına neden olabilmektedir. Diğer yandan ülkenin yüksek enflasyona yol açmamak kaydıyla uyguladığı sıkı para politikasının faiz yoluyla etkisi ve dış ticarete önemli partner ülkelerin uyguladığı daraltıcı makro politikaları da dış açığı daha da artırmaktadır.

Dolayısıyla bir ekonomide aynı anda hem bütçe açığı, hem de cari işlemler açığı görülmekte ve bu iki açık arasında yukarıdaki gibi bir bağlantı söz konusu ise o ülkede ikiz açık var demektir. İki açık arasında bağlantının olmadığı durumda da ikili açık olarak adlandırılmaktadır ve bu durum teoride Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi olarak geçiyor.

Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezinin bazı varsayımları şöyledir: sermaye piyasasında tam rekabet şartları vardır, tüketicilerin likidite kısıtı yoktur, herkesten götürü usulü vergi alınmaktadır; vergilerin bozucu etkisi yoktur; nesiller arası transferler söz konusudur, devletin geleceğe yönelik maliye politikası tam olarak belirgindir ve bireyler rasyoneldir (Karatay, 2008). Diğer yandan Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi, Keynesyen görüşün tam tersine ekonomik ajanların rasyonel olduğunu ve dolayısıyla ileriye yönelik doğru öngörülerde bulunabildiklerini varsayar. Bu nedenle de sözelimi hükümetin bir vergi indirimi, ileride bunun borçlanma ile geri döneceğini gören bireylerin tasarruflarında düşüşe ya da tüketimlerinde artışa yol açmaz; böylece cari işlemler dengesi de tetiklenmez.

Cari işlemler açığının ekonomi üzerindeki etkilerini de kısaca açıklamak gerekirse, cari işlemler dengesizliklerinin reel döviz kuru ve faiz oranını artırdığı ve reel sektör üzerinde olumsuz etkiler yarattığı göz önünde bulundurulduğunda, açıkların dış borçlanmayla finansmanının sürdürülemez boyuta ulaştığı ekonomilerde kriz sürecine girilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu kapsamda ekonomik yapı üzerinde önemli etkilere sahip olan ilgili iki değişken arasındaki ilişkinin ortaya konulması, iç ve dış dengesizlikler çerçevesinde makro ekonomi politikalarının şekillendirilmesi açısından gereklidir (İyidoğan, 2013:83).

İkiz Açık konusu üzerindeki araştırmalar hipotezin ilk önce ABD’de ortaya atılmış olmasına bağlı olarak ABD’de başlamış, sonra da dünya ülkelerine yayılmıştır. Her ülke için farklı sonuçlar elde edildiği gibi, bazen aynı ülke üzerinde farklı yöntemler, dönemler ve değişkenler ile araştırmalar yapılmış ve farklı sonuçlar elde edilmiştir (Tablo 1-2). Ayrıca Keynesyen ve Ricardocu yaklaşıma uygun olmayan, nedensellik yönünün cari işlemlerden bütçe açıklarına doğru olduğunu tespit eden sonuçlar (Alkswani, 2001) da vardır.

Çalışmanın Yazar(lar)ı ve yayın yılı	Araştırmaya alınan dönem ve frekansı	Kullanılan analiz yöntemi	Araştırılan ülke	Sonuç
Paul Evans, 1988	Yatay kesit verileri	Mikroekimiyeye dayalı model	ABD	BD ↔ TD
Dewald ve Ulan 1990	1954-1987, yıllık veriler	Nedensellik testi	ABD	BD ↔ TD
Haug 1990	1929-1985 yıllık veriler	Koentegrasyon ve Granger nedensellik	ABD	BD ↔ TD
Faik Bilgili ve Emine Bilgili, 1998	1975-1993 yıllık veriler	Regresyon	ABD, Singapur ve Türkiye	BD ↔ TD
Bedriye Tunçsiper ve Dilek Sürekçi 2011	1987:01–2007:03 çeyrek veriler	VAR	Türkiye	BD ↔ TD

Tablo 1. Rikardocu Yaklaşıma Uygun Sonuçlar Elde Etmiş Olan Çalışmalar

Çalışmanın Yazar(lar)ı ve yayın yılı	Araştırmaya alınan dönem ve frekansı	Kullanılan analiz yöntemi	Araştırılan ülke	Sonuç
Alper Yılmaz 1993	1987-1992, aylık veriler	Granger nedensellik ve regresyon.	Türkiye	BD → TD (dolaylı yoldan); TD → BD (doğrudan etki)
Ahmet Zengin 1999	1987-1998, çeyrek veriler	Yapısal olmayan VAR	Türkiye	BD → TD (doğrudan ve dolaylı); TD → BD (dolaylı etki)
Öznur Ümit 2007	1987:01-2005:04 çeyrek	Granger nedensellik, VAR	Türkiye	BD → TD
Görkem Bahtiyar, Hasan Bakır 2011	1980-2010 yıllık veriler	Regresyon	Türkiye	BD → TD
Binhan Elif Yılmaz 2002	1980-2001 yıllık veriler	Granger nedensellik, VAR	Türkiye	TD ↔ BD;
Elif Akbostancı ve Gül Ipek Tunç 2002	1987-2001, yıllık veriler	Koentegrasyon ve hata düzeltme modeli	Türkiye	Kısa dönemde BD → TD; Uzun dönemde BD ↔ TD;
Emine Kılavuz, Yasemin Dumrul 2012	2006:01-2010:12 aylık veriler	Granger nedensellik, VAR	Türkiye	Kısa dönemde TD ↔ BD; Uzun dönemde BD ↔ TD
Süleyman Bolat, Murat Belke, Ozan Aras, 2011	1998:1-2010:4 çeyrek veriler	ARDL	Türkiye	Kısa dönemde BD → TD Uzun dönemde BD ↔ TD
Fatih Mangır, 2012	1980-2011 yıllık	Johansen Koentegrasyon	Türkiye	BD → TD
Burhan Doğan, 2010.	1980-2003	İstatistiki analiz	Türkiye	BD → TD
Hayati Aksu ve Selim Başar 2009	1994: 09–2008: 09	Sınır testi (Pesaran vd. (2001))	Türkiye	BD → TD
Fatih Yücel, Ahmet Yılmaz Ata 2003	1975-2002, yıllık	Engle-Granger iki aşamalı koentegrasyon testi ve Granger nedensellik	Türkiye	1-4-gecikmede BD → TD; 4-7-gecikmede TD → BD;
Ahmet Ay, Zeynep Karaçor, Mehmet Mucuk, Savas Erdoğan'ın 2004	1992-2003 aylık	Granger nedensellik ve regresyon.	Türkiye	BD ↔ TD; BD → TD daha güçlü; TD → BD etki zayıf
Elmas Yıldız, 2006	1994:1 – 2005:3, çeyrek	Koentegrasyon	Türkiye	BD → TD
Utku Utkulu, 2003	1950-2000, yıllık	VAR	Türkiye	Kısa dönemde BD → TD; Uzun dönemde BD ↔ TD
Binhan Elif Yılmaz 2002	1980-2001, yıllık	Granger nedensellik	Türkiye	TD ↔ BD
Sever ve Demir, 2007	1987-2006	Granger nedensellik, VAR		
Paul A. Volcker, 1984		Teori ve istatistik araştırması	ABD	BD → TD
Ali F. Darrat, 1988	1960–1984, çeyrek	Granger nedensellik	ABD	TD ↔ BD
Rosenweig ve Tallman 1991	1971–1989 çeyrek	VAR	ABD	BD → TD
Zietz ve Pemberton 1989	1972:4 - 1987:2 çeyrek	İki aşamalı EKK	ABD	BD → TD
Mohsen Bahmani-Oskooee 1989	1973-1985, çeyrek	İki aşamalı EKK ve doğrusal regresyon	ABD	BD → TD
John D. Abell, 1990	1979-1985, aylık	VAR	ABD	BD → TD
D. David Banchman 1992	1974-1988 çeyrek	VAR	ABD	BD → TD
Selahattin Diboglu 1994	1957-1992, çeyrek	En çok benzerlik	ABD	BD → TD
Chowdhury and Saleh 2007	1970-2005	ARDL	Sri Lanka	BD ↔ TD
Kim and Kim, 2006	1970-2003	Granger “non-causality”	Kore	TD ↔ BD
George A. Vamvoukas, 1999	1948-1994 yıllık veriler	Koentegrasyon, hata düzeltme ve Granger nedensellik	Yunanistan	Hem kısa hem uzun dönemde BD → TD
Olugbenga A., Onafowora and Oluwale Owoye, 2006	1980-2001	Koentegrasyon, hata düzeltme	Nijerya	TD → BD
Chin-Hong Puah, Evan Lau and Kim-Lee Tan	1970-2005 yıllık veriler	Johansen-Juselius (1990) koentegrasyon, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik	Malezya	TD → BD
M. Faizul Islam, 1998	1973:1 - 1991:4, çeyrek	Granger nedensellik	Brezilya	TD ↔ BD
Leonardo Bartolini and Amartya Lahiri, 2006	1972-2003	Sabit etkili OLS (panel veri analizi)	OECD'nin 18 üye ülkesi	
Giancarlo Corsetti and Gernot Muller 2006	1979:1 – 2005:3 çeyrek veriler	VAR	Avustralya Kanada İngiltere ABD	BD → TD *ülkelerin dışa açıklık derecesi ne kadar yüksek ise etki o kadar güçlü.
Ahmad Zubaidi Baharumshah, Evan Lau Ve Ahmed M. Khalid 2006	1976–2000 çeyrek	Koentegrasyon	Malezya, Endonezya, Filipinler, Tayland	Tayland BD → TD; Malezya, Endonezya, Filipinler TD → BD

Tablo 2. Keynesyen Yaklaşımına Uygun Sonuçlar Elde Etmiş Olan Çalışmalar

2 Kırgızistan'da Egemenlik Sonrası Kamu Açıkları ve Cari İşlemler Dengesi

Bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin analizi ABD ekonomisi gibi gelişmiş, Türkiye gibi hızla gelişmekte olan ekonomilerin yanısıra piyasa ekonomisine geçiş sürecini yakın zamanda tecrübe eden ekonomiler için de önem taşımaktadır. Söz konusu bu ekonomiler içerisinde yer alan Orta Asya ülkelerinde

planlı bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci ile birlikte bütçe açıkları artmıştır. Mali dengedeki bu bozulma, bir taraftan piyasa ekonomisi için gerekli sosyal, kurumsal ve ekonomik alt yapının oluşturulması için artan kamu harcamaları ve vergi düzenlemelerine; diğer taraftan da özellikle geçiş sürecinin ilk dönemlerinde reel GSYİH'deki azalış sonucu ortaya çıkan vergi gelirlerindeki düşüşe bağlanabilir (Aristovnik, 2005; Aristovnik, 2006). Bu ülkelerde mali dengedeki bozulma yanında geçiş süreci ile birlikte dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi cari işlemler açıklarını artırmıştır.

Bu çerçevede çalışmada, bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin piyasa ekonomisine geçiş ve serbestleşme süreci ile birlikte yüksek bütçe ve cari işlemler açıkları kaydeden Kırgızistan için ampirik olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu konuda Kırgızistan ekonomisi üzerinde Güven (2014) tarafından Yüksek Lisans tezi hazırlanmıştır, onun dışında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Adı geçen çalışmada Kırgızistan'ın 2000:1-2013:3 dönemleri arası çeyrek verileri kullanılarak regresyon analizi yöntemiyle ikiz açık hipotezi test edilmiştir ve Kırgızistan'da ikiz açıklar hipotezinin geçerli olmadığı, Ricardocu yaklaşımın geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak çalışmada cari işlemler dengesinin kullanılmasından dolayı bu sonucun yanıltıcı olabileceğini söylemek gerekir. Çünkü yukarıda saydığımız Ricardocu varsayımların hiçbiri Kırgızistan ekonomisi için geçerli değildir, hem de teoride açıkların bütçe açıkları ve cari işlemler açığı olarak geçmesine rağmen, dikkat edilecek olursa aslında dış ticaret açığı kastedilmektedir. Cari işlemler hesabının alt kalemleri arasında dış ticaret dengesi çok önemli yere sahip olan ülkeler açısından analize dış ticaret açığı veya cari işlemler açığının alınmasının bir sakıncası yoktur, çünkü bu sonuçların değişmesine yol açmaz. Fakat Kırgızistan gibi cari işlemler hesabının alt hesapları olan net transfer ve gelirler de cari işlemler dengesini büyük ölçüde etkileyen ülkelerde yanıltıcı sonuçlara neden olabilmektedir (Şekil 3). Dolayısıyla bu çalışmada dış ticaret dengesi verileri kullanılmıştır.

Ülke bütçesinde 1990'dan günümüze kadar sadece 2001, 2005, 2007 ve 2008'de bütçe fazlaları kaydedilmiştir. Bunların ilki bütçede vergi dışı gelirlerin beklendiğinden daha fazla olmasından, ikincisi ülkedeki siyasi devrim sonucu planlanmış harcamaların yapılmamasından, son ikisi de ekonomide inşaat ve iletişim sektörlerinin çok hızlı büyümesi nedeniyle bütçe gelirlerinin hızla artmasından kaynaklanmıştır. Ancak Şekil 1'den de görüldüğü gibi 2008 senesi dışındaki bütçe fazlaları çok düşüktür.

Şekil 1. Kırgızistan'ın Devlet Bütçesi (1990-2013 dönemi) **Kaynak:** Kırgızistan İstatistik Komitesi verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur (www.stat.kg)

2009 sonrası dönemde ise ülke bütçesi çok büyük açıklar vermektedir. Bu açıkların finansman kaynaklarına baktığımızda da ülkenin genel olarak dış finansmana önem verdiğini görmek mümkündür (Şekil 2).

Şekil 2. Bütçe Açıklarının Finansmanı (mln. som) **Kaynak:** Kırgızistan İstatistik Komitesi verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur (www.stat.kg)

Bunun bir nedeni de devletin iç kaynaklardan borçlanmada faizleri yükseltmek zorunda kalmasıdır. Bazen de devlet bütçe gelirlerinin bir kısmıyla iç piyasaya finansman sağlamaktadır. Örneğin, 2013'de tarım üreticilerine düşük faizli kredi sağlamak amacıyla dış fonlardan yararlanılmıştır. Ülke iç finansman kaynağı olarak devlet hazine bonolarını 2009'dan itibaren kullanmaya başlamış, fakat ilk sene faiz oranı düşük olduğu için bütçeye önemli ölçüde gelir sağlanamamıştır. Ancak, 2010 devrimi sonrası bir yandan ülkenin dış kaynaklardan yeteri kadar finansman sağlayamaması, diğer yandan da devlet harcamalarını artırma ihtiyacı Hükümeti son yıllarda yüksek faizli devlet hazine bonoları ve tahviller aracılığıyla iç borçlanmaya daha fazla başvurmaya zorlamıştır (Tablo 3).

Özetlemek gerekirse, Kırgızistan bağımsızlığına kavuştuğu 1991’den bu yana yeniden yapılanma, 1998 Asya ve Rusya krizi, 2002 Kumtör’deki kaza ve 2005/2010 devrimleri gibi birçok ekonomik ve siyasi krizlere maruz kalmış ve bunların devlet bütçesi üzerinde de büyük etkileri olmuştur. Devletin uzun dönemde izleyeceği maliye politikası hala net değildir. Bu da Ricardocu yaklaşımın “devletin geleceğe yönelik maliye politikası tam olarak belirgindir” hipotezine ters düşmektedir. Fakat diğer yandan Kırgızistan gibi küçük ülkeler açısından “devlet bütçe açıklarının sürekli artması iç borç faiz oranlarını artırır, faizin artması bono ve tahvil talebini artırır, yabancıların bono ve tahvil talebinin artması yerli para talebinin artmasına neden olur, sonuç olarak da ülke parası değer kazanır ve dış ticaret bundan negatif etkilenir” şeklinde ifade gören Keynesyen teorisinin de geçerliliği şüphe doğurmaktadır. Çünkü bu tür ülkeler iç faiz oranlarını sabit tutarak, bütçe açıklarını dış kaynaklardan finanse edebilmektedirler.

Yıllar	Devlet Hazine Tahvilleri				Devlet Hazine Bonoları			
	Dönem sonu toplam arzı (mln. som)	Dönem sonu toplam satılmış (mln. som)	Piyasada dolaşımda olan hacmi (mln. som)	Dönem sonu ağırlıklı ortalama getiri oranı (% olarak)	Dönem sonu toplam arzı (mln. som)	Dönem sonu toplam satılmış (mln. som)	Piyasada dolaşımda olan hacmi (mln. som)	Dönem sonu ağırlıklı ortalama getiri oranı (% olarak)
2003	2890,8	966,9	664,1	10,2	-	-	-	-
2004	3493,0	1222,0	954,9	8,7	-	-	-	-
2005	3418,5	1424,5	1157,9	6,3	-	-	-	-
2006	2989,7	1296,1	1259,8	8,8	-	-	-	-
2007	3891,6	1687,6	1733,3	7,4	-	-	-	-
2008	3785,8	2962,8	2807,5	14,8	-	-	-	-
2009	10576,5	4567,8	3376,1	12,7	578,6	974,8	974,8	9,1
2010	6357,5	3527,4	2841,3	10,39	1339,2	913,6	1888,4	15,9
2011	5672,7	4081,9	3579,2	15,59	1461,9	2122,4	3036	18,3
2012	9850,8	4762,7	4099,7	9,91	3550,9	2628,2	4750,6	14,94
2013	9872,7	5746,3	4662,7	8,52	3521,5	2362,5	5740,7	14,84

Tablo 3. Devlet Hazine Tahvil ve Bonolarının Ağırlıklı Ortalama Getiri Oranları **Kaynak:** Kırgızistan Milli Bankası verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur (www.nbkr.kg).

Kırgızistan bağımsızlık döneminde bir yandan hızlı bir şekilde liberal piyasa sistemine geçiş reformlarını gerçekleştirdi, özelleştirme yaparak özel mülkiyeti geliştirdi, diğer taraftan da liberal dış ticaret politikası izledi. 1998’de ülkenin DTÖ’ye üye olması bunun en önemli göstergesidir. Günümüzde bunun ülke ekonomisine olumlu etkisinin pozitif veya negatif olduğu konusunda net bir görüş birliği yoktur. Serbest ticaret politikası sonucunda özellikle Çin’in de 2002’de DTÖ’ye üye olması sonucunda Çin’den gelen ucuz ithalat pek çok sektörlerde iç üretimin gelişmemesine neden olmuştur ve bunun sonucunda da Kırgızistan’da ithalata bağımlılık artarak dış ticaret açığı kronik hale gelmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Kırgızistan’da Cari İşlemler Hesabı ve Alt Hesaplarının Dengeleri (2000-2014 dönemi), milyon ABD doları **Kaynak:** Kırgızistan Milli Bankası verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur (www.nbkr.kg)

Ülke halkının kısmen Veblen etkisi nedeniyle tüketim toplumuna dönüşmesi dış açık sorununu daha da güçlendirmiştir. Bilindiği gibi, dış açık bir taraftan iç üretimi negatif etkilerken, diğer taraftan dış borçları artırır. Fakat gümrük vergilerinin düşük olması ülkenin re-eksport imkanını artırarak “Dordoy”, “Karasuu” gibi Orta Asya’daki büyük pazarların oluşmasına yol açmıştır ve ülkede önemli istihdam imkanları yaratmıştır. Ayrıca, ucuz malların tüketicilerin genel refahını artırdığını söylemek mümkündür. Serbest ticaretin bunun gibi negatif ve pozitif etkilerinin net olarak ülke ekonomisine faydalı veya zararlı olduğunu söylemek güçtür.

Tablo 4’den ülkede ithalatın giderek arttığını, ihracatın GSYİH’ya oranının ise fazla değişmediğini görmek mümkündür. Bu da ülkenin dışa bağımlılığının giderek arttığının bir göstergesidir.

	2009	2010	2011	2012	2013
Mal ve hizmet ihracatı /GSYİH	50,8	49,8	52,6	45,2	46,2
Mal ve hizmet ithalatı /GSYİH	76,8	79,2	83,2	100,3	96,0

Tablo 4. Dış Ticaretin GSYİH’ya Oranları **Kaynak:** Kırgızistan İstatistik Komitesi verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır (www.stat.kg)

Dış ticarete Kırgızistan'ın durumunun kötüleşmesine neden olan faktörleri kısaca aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Öncelikle SSCB döneminde başka komşu ülkeler ile ortaklaşa faaliyet gösteren büyük üretim fabrikalarının sistemin çöküşü ile faaliyetlerinin durdurulması. Ardından da “özelleştirme” bahanesiyle parçalanarak yok edilmesi;
- Yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi dolayısıyla ülkede adaletsiz rekabetin yer alması ve sonuç olarak da ülkenin yabancı piyasalarda rekabet edememesi, üretimin düşük olması;
- Reeksport olanaklarının artması;
- İşçi gelirlerinin artması;
- Ülkede inşaat ve iletişim sektörlerinin gelişmesi ve gerekli her türlü yatırım, ara, tüketim mallarının ithalatının artması;
- Halkın Veblen Etkisi nedeniyle tüketim toplumuna dönüşmesi;
- Ülkenin DTÖ'ne üye olması nedeniyle dış ticareti kontrol altına alabilecek tarife ve kotalar gibi dış koruma araçlarından fazla yararlanamaması vs.

Ülkenin cari işlemler hesabında net transferlerin önemli miktarlara ulaşarak cari işlemler hesabındaki açığın büyük bir kısmını kapatmakta olduğunu görmek mümkündür (Şekil 3). Net transfer hesabının büyük kısmı yurtdışında çalışan işçilerin ülkede bulunan akraba ve ailelerine para transferi sistemleri kanalıyla havale ettikleri paralardan, yani işçi gelirlerinden oluşmaktadır. Ancak bu paraların aslında bir kısmının ihracat ve reeksport gelirleri olduğunu, fakat resmi istatistiklerde bu ikisini ayrı ayrı kayıt altına alma imkanı olmadığından dolayı istatistiklerde aynı hesapta yer aldığını belirtmekte yarar vardır. Dolayısıyla bir kısmı ihracat gelirlerinden oluşan net transfer rakamlarının cari işlem hesabını çok değiştirmekte ve ampirik çalışmaların ikiz açığı reddeden sonuçlara ulaşmasına neden olabilmektedir.

3 Ekonometrik Yöntem ve Sonuçları

Kırgızistan ekonomisinde ikiz açık hipotezinin test edilmesi için 2005-2013 dönemi kapsayan TÜFE (CPI), devlet bütçesi harcamaları (G), döviz (ABD doları) kuru (ER), para arzı (M2), ithalat (M), ihracat (X), yabancı ülkelere transferler (REM) ve GSYİH (GDP) verileri aylık frekansta verileri kullanılarak VAR (Vector autoregression) analizi yapılmıştır. Transferlerin de analize alınmasının nedeni ülkede son zamanlarda dış ticaret açıklarının artmasına en çok işçi gelirlerinin neden olduğu (Akmoldoev ve Budachieva, 2012:6-13) sonucunun doğruluğunu araştırmaktır.

Veriler Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası ve Devlet İstatistik Komitesi verilerinden, ayrıca GSYİH'nın son iki senelik verileri de ülke birimlerinin aylık frekanstaki verilerin dağıtımını durdurması nedeniyle BDT'nin elektronik veri tabanından (www.cisstat.org) temin edilmiştir. CPI ve ER verileri dışında tüm veriler ABD dolarına çevrilmiş ve bütün seriler logaritmik hale dönüştürülmüş, mevsimsellikten arındırılmıştır (Census X12 yardımıyla). VAR analizi için ilk olarak zaman serilerinin durağanlık özelliklerine bakılması gerekir. Bu amaçla çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile Phillips-Perron (PP) durağanlık testleri kullanılmıştır (Tablo 5). Tablodan görüldüğü gibi CPI hariç tüm seriler birinci farkında durağandır.

Değişkenler	ADF test sonuçları		PP test sonuçları	
	Düzyer değerler	Birinci farkı	Düzyer değerler	Birinci farkı
GDP	-1,08 (1)	-12,85*(0)	-1,02 (2)	-12,68*(3)
CPI	-6,69 (0)*	-9,38*(2)	-6,76* (4)	-43,63*(56)
ER	-0,71 (1)	-5,64*(0)	-0,40 (5)	-5,50*(6)
X	-2,47 (1)	-14,65* (0)	-3,36** (2)	-24,95* (17)
M	-1,46 (1)	-14,80* (0)	-1,12 (5)	-15,00* (2)
M2	-1,40 (2)	-4,15* (1)	-1,32 (6)	-7,09* (5)
G	-1,69 (4)	-8,66* (3)	-2,13 (2)	-58,47* (97)
REM	-2,59*** (2)	-11,51* (1)	-2,41 (12)	-17,25* (3)

* %1, ** %5 ve *** %10 önem düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.
MacKinnon kritik değerleri Eviews 8 ekonometrik paket programı tarafından otomatik olarak verilmektedir.
Parantez içindeki değerler optimal gecikme uzunluklarını vermektedir.
Optimal gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiş ve maksimum gecikme 12 olarak alınmıştır.

Tablo 5. Serilerin Durağanlık Testleri

VAR modelini belirlemede, uygun gecikme uzunluğunun seçimi önemlidir. Çalışmadaki modelde otokorelasyonu önleyen minimum gecikme uzunluğu sıralı değiştirilmiş LR test istatistiğine göre 6 gecikme olarak belirlenmiştir.

VAR analizinin üç aracı vardır: a) Granger nedensellik testi; b) etki tepki analizi; c) varyans ayrıştırması. Granger nedensellik testleri yapılarak, diğer iki analiz aracılığı ile bulunan sonuçlar desteklenmeye

çalışılmaktadır. Modelin nedensellik sonuçları tablo7’de özetlenmiştir. Varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizleri, modelin dinamik yapısının belirlenmesinde kullanılır (Enders, 1995:305-311).

Nedenselliğin yönü	Ki kare değeri	Olasılık	Nedenselliğin yönü	Ki kare değeri	Olasılık
M→ER	14,53	0,024	CPI→REM	28,001	0,000
ER→G	18,919	0,004	ER→REM	13,177	0,040
CPI→M2	12,627	0,049	M2→REM	23,341	0,001
G→GDP	13,639	0,034	G→M	13,185	0,040
M→GDP	12,626	0,049	GDP→M	14,977	0,020
G→X	13,373	0,037	X→M	18,152	0,006
GDP→X	14,501	0,024	REM→M	16,636	0,010

Tablo 6. Granger Nedenselliği /Wald testi

İkiz Açık hipotezi açısından bakıldığında sonuçlar devlet harcamalarından ihracat ve ithalata doğru bir nedenselliğin olduğunu, tersine bir ilişkinin söz konusu olmadığını göstermektedir.

Etki-tepki analizi, değişkenlerden birine bir standart sapmalık şok uygulandığında hem kendisinin hem de diğer değişkenlerin bu değişime vermiş olduğu tepkileri gözlemlemektedir. Bu şekilde, değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler ortaya konularak, etkili bulunan değişkenin politika aracı olarak kullanılabileceği belirlenmektedir (Warne, 2004:5). VAR modelinde etki-tepki fonksiyonunun katsayılarını elde etmede yaygın olarak, hataların Cholesky ayrıştırması kullanılmaktadır. Şekil 4’de Granger nedensellik sonuçlarına uygun olarak devlet harcamalarında meydana gelen bir standart sapmalık şoka ihracat, ithalat ve GSYİH’nın nasıl tepki gösterdiği grafik olarak sunulmuştur.

Etki-Tepki sonuçları devlet harcamasındaki değişimin ihracata daha çok kısa dönemde, ithalata 5. ve 6.dönemlerde, GSYİH’ya ise hem kısa hem orta dönemde anlamlı etki verdiğini ortaya koymaktadır. Ancak şok karşılığında ithalat 5.dönemde -0,035 birim azalma, hemen sonraki dönemde 0,042 birim artma göstererek genel durum değişmemektedir. İhracat ise ilk 2 dönem sırasıyla -0,005 ve -0,08 birim azalma yönünde etkilenmektedir. GSYİH ilk dönem -0,006 birim ve 8.dönem -0,017 birim negatif etkilenmektedir. Demek ki, devlet bütçe harcamalarındaki negatif değişme ihracat ve GSYİH üzerinde negatif tepki meydana getirmektedir. Dolayısıyla ikiz açığa karşı, devlet harcamalarının azaltılarak bütçe açığını kapatma yoluna gidilmesi ülke ekonomisini negatif etkileyebilecektir.

Şekil 4. Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Şekil 5’de devlet harcamasını etkileyen faktördeki bir standart sapmalık şoka karşı kamu harcamalarının gösterdiği tepki yansıtılmıştır. Şekilden görüldüğü gibi döviz kurundaki bir standart sapmalık şok kamu harcamalarını ikinci dönem -0,043 birim azaltmakta, 4.dönem de 0,12 birim artırmakta ve 5.dönem tekrar -0,052 birim azaltmaktadır. Genel olarak bakıldığında kamu harcamalarında ne tam olarak azaltıcı ne de tam olarak artırıcı yönde değişmelere neden olmaktadır.

Şekil 5. Döviz Kurundaki Şoka Karşı Devlet Harcamalarının Tepkisi

Varyans ayrıştırması da değişkenlerin her birinin varyansında meydana gelen değişimin yüzde kaçının kendi gecikmesinden, yüzde kaçının ise diğer değişkenlerden kaynaklandığını gösterir. Bu analiz, bir makroekonomik büyüklüğün üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğunu göstermektedir. Burada ayrıca nedenselliğin derecesi konusunda bilgi almak mümkündür. Modeldeki G, M ve X değişkenlerinin varyans ayrıştırma (variance decomposition) sonuçları sırasıyla Tablo 7; 8 ve 9’da verilmektedir.

Per	S.E.	CPI	ER	G	M2	GDP	X	REM	M
1	0.196	9.818	0.279	89.90	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2	0.289	6.195	2.341	88.81	1.420	0.173	0.060	0.003	0.986
3	0.308	7.385	3.057	80.03	4.844	0.219	0.744	0.201	3.515
4	0.339	8.967	14.98	66.02	4.083	1.867	0.615	0.410	3.040
5	0.351	9.040	16.16	61.43	4.036	3.664	1.042	0.620	4.002
6	0.358	8.904	16.83	59.34	3.904	3.576	1.132	0.784	5.516
7	0.363	8.822	17.23	58.66	3.841	3.840	1.211	1.027	5.355
8	0.376	8.439	16.30	56.44	3.932	3.592	3.607	1.212	6.460
9	0.380	8.321	16.05	55.25	3.864	3.852	4.240	1.272	7.135
10	0.382	8.244	15.94	54.73	3.894	3.906	4.233	1.946	7.096

Tablo 7. G’nin Varyans Ayrıştırma (Variance Decomposition) Sonuçları

Sonuçlar devlet harcamasındaki değişmelerin en çok kendi geçmiş değerlerinden etkilendiğini, yani serinin dışsal olduğunu göstermektedir. Onun dışında en çok döviz kurundan, sonra da enflasyondaki ve ithalattaki değişmelerden, fakat kısa dönemde daha çok enflasyondan etkilendiği görülmektedir.

Per	S.E.	CPI	ER	G	M2	GDP	X	REM	M
1	0.076	6.624	4.988	0.448	1.581	4.105	3.761	16.78	61.70
2	0.089	5.053	4.908	0.393	1.146	13.05	4.236	12.37	58.83
3	0.095	4.564	4.369	1.166	8.226	14.52	4.156	10.99	51.99
4	0.099	4.205	4.117	1.070	7.935	16.37	5.879	12.21	48.20
5	0.109	3.830	4.624	12.15	9.171	13.68	4.909	10.78	40.83
6	0.123	9.198	4.694	21.41	7.751	11.32	4.134	8.711	32.77
7	0.130	9.493	12.44	20.29	7.177	10.19	3.662	7.725	29.01
8	0.135	9.495	13.53	19.62	7.001	10.44	3.642	8.628	27.62
9	0.138	9.081	14.17	19.67	7.402	10.11	3.615	8.609	27.33
10	0.139	8.849	14.13	19.38	7.282	9.936	3.545	8.593	28.26

Tablo 8. M’nin Varyans Ayrıştırma (Variance Decomposition) Sonuçları

İthalat da uzun dönemde en çok devlet harcamalarından, döviz kurundan, enflasyon ve GSYİH’den etkilenmektedir. Fakat 2 ile 5. dönemler arasında daha çok işçi gelirleri, GSYİH ve para arzından etkilenmektedir (Tablo 11). Kendi gecikmesinden de ilk dönem %61 kadar etkilenirken 8 dönem boyunca bu oran hızla düşmekte ve %27-28’de sabitlenmektedir. GSYİH’den kısa dönemde etkilenmesi ülkede tekstil gibi hafif sanayinin ekonomik etkilerinden kaynaklanabilir. İşçi gelirlerinin etkisi de %16’yı aşmaktadır. İşçi gelirleri ile kamu harcamalarının ithalata etkileri karşılaştırıldığında işçi gelirlerinin kısa dönemde etkisinin daha fazla olduğunu, kamu harcamalarının etkisi de daha çok uzun dönemde görüldüğünü söylemek mümkündür.

Per	S.E.	CPI	ER	G	M2	GDP	X	REM	M
1	0.204	1.091	0.141	0.054	0.584	29.80	68.32	0.000	0.000
2	0.257	3.772	1.554	9.537	0.373	19.01	65.68	0.026	0.034
3	0.268	3.566	4.934	8.784	2.516	17.78	60.69	1.348	0.364
4	0.281	4.060	4.549	12.38	2.365	17.04	55.73	1.275	2.588
5	0.287	4.781	6.224	11.89	2.982	16.37	53.76	1.496	2.483
6	0.302	6.013	8.172	11.14	4.745	16.94	48.67	1.618	2.681
7	0.306	6.110	7.978	11.75	4.956	17.47	47.26	1.629	2.837
8	0.320	9.185	8.618	12.24	5.729	16.15	43.49	1.876	2.692
9	0.329	8.883	10.53	11.85	5.427	15.46	43.44	1.827	2.554
10	0.333	8.693	10.32	12.10	5.381	15.88	42.60	1.835	3.178

Tablo 9. X’in Varyans Ayrıştırma (Variance Decomposition) Sonuçları

İhracat’ın varyans ayrıştırma sonuçlarına göre ihracat hem uzun hem kısa dönemde en çok GSYİH ve devlet harcamalarından, uzun dönemde döviz kuru ve enflasyondan etkilenmektedir. Bu durumu ülkede ihracat malları içerisinde ülke altınının önemli paya sahip olması ile açıklamak mümkündür.

Şekil 6. Modelin Kararlılığı

Şekil 6'ya göre modelin bütün olarak anlamlı ve güvenilir olduğu söylenebilir.

4 Sonuç ve Değerlendirme

Yapılan tüm analizlerden genel bir sonuç çıkartılacak olursa, Kırgızistan ekonomisinde İkiz Açık hipotezinin temelinde yer alan, bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında ilişkinin olduğunu ve genel olarak nedensellik yönünün bütçe açıklarından cari işlemler açıklarına doğru olduğunu savunan Keynesyen teorisinin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ülkede bütçe açıkları devlet harcamalarının sürekli artırılmasından kaynaklanmaktadır. VAR analizi bütçe harcamalarını kısma yoluyla dış ticaret açığını azaltmanın mümkün olmayacağını, bu tür yöntemin ekonomiyi negatif etkileyebileceğini göstermektedir. Diğer yandan Etki-Tepki ve Varyans Ayırıştırma analizi sonuçlarına göre ülkede *enflasyon* ile *döviz kuru* yaklaşık tüm değişkenler üzerinde çok büyük etkilere sahip olmaktadır. Bilindiği gibi Kırgızistan yönetimli dalgalanan döviz kuru sistemini benimsemiştir. Ancak küreselleşmenin artması sonucu ekonomik, finansal, siyasi ve diğer her türlü krizler özellikle döviz kurları kanalıyla diğer ekonomileri çok hızla etkileyebilmektedir. Kırgızistan hem çok büyük ölçüde dışa açık olması, hem de döviz rezervlerinin çok az olmasından dolayı döviz kurlarındaki şoklara karşı uyum sağlayamamakta ve dolayısıyla iç politikalarından ziyade dış alemdeki değişimlerden daha çok etkilenmektedir.

Bu sonuçların ışığında Kırgızistan ekonomisindeki ikiz açık sorununu çözmek için devlet tarafından devlet harcamalarını kısmak yerine gelir kaynaklarını artırıcı mali politikalar yanında aktif dış ticaret politikasının da uygulanması önerilmektedir. Bütçe gelirlerini artırabilmek için vergi düzenlemelerinin bir daha gözden geçirilerek Avrasya Ekonomi Birliği içerisinde reel ekonomiyi teşvik edebilecek şekilde uyumlaştırılması gerekir.

Bilindiği gibi ülkenin GSYİH'sında hizmet sektörü büyük paya sahiptir, ancak bütçeye en çok gelir sağlayacak olan reel sektördür. Ülke ekonomisinin yeni bölgeselleşme şartlarına ayak uydurabilmesi için de reel sektöre önem verilmesi, gerekirse hizmet sektöründeki kaynakların reel sektöre kaydırılması gerekir. Bu amaçla Tacikistan'da olduğu gibi üretim ve hizmet sektörleri için farklı vergi oranları uygulanabilir. Örneğin Tacikistan'da hizmet sektöründe kurumlar vergisi reel sektöre göre %10 daha yüksektir, 2015'de sırasıyla %24 ve %14 olarak belirlenmiştir (Налоговый кодекс Республики Таджикистан, 2013: 95-99). Fakat burada turizm gibi ülke ekonomisinin gelişmesine önemli katkı sağlayan sektörler zarar görmemesine özen gösterilmesi lazım.

Bütçe gelirlerini artırmanın diğer bir yöntemi de kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ve yolsuzluğa karşı önlemlerin daha da sertleştirilmesidir. Sebebi de belli olduğu gibi Kırgızistan hem kayıt dışı ekonomi bakımından hem de yolsuzluk göstergeleri açısından dünyanın en kötü durumdaki ülkeleri arasında yer almaktadır. Bu iki öge uzun zamandır ülkede haksız rekabete neden olarak reel sektörün gelişmesine engel olmuştur. Son senelerde bu konu üzerinde ülke çapında yoğun çalışmalar yapılmaktadır ve son yılın sonuçlarına göre de 2013'te 177 ülke arasında 150. sıradayken 2014'de 175 ülke arasında 136. sıraya yükselmiştir (www.knews.kg, 2015). Bu çalışmaların daha da yoğun olarak devam etmesi önemlidir, çünkü eğer ülke kısa sürede bu durumu ne kadar iyileştirebilirse entegrasyonun negatif etkileri de o kadar az olacaktır.

Dış ticaret açısından Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olması ile birlik dışındaki ülkeler ile olan ticaretinde gümrük tarifelerinin yükseltilmesi ile dış ticaret açığının otomatik olarak azalması, diğer yandan iç fiyatların yükselmesi ile iç rekabetin ve üretiminin artması beklenmektedir. Ancak daha önce belirtildiği gibi Kırgızistan'da gösteriş amaçlı tüketim de çok yüksektir ve bilindiği gibi fiyatların artması bu tür tüketimi azaltmayabilir. Dolayısıyla lüks mallara katma değer vergisini artırmak lüks tüketimi azaltarak dış ticaret açığının azalmasına imkan sağlayabilir, lüks tüketiminden vazgeçmeyen zengin sınıftan da daha çok vergi alınarak bütçe geliri artırılabilir.

Diğer yandan Avrasya Ekonomik Birliği dışındaki ülkelere mal ithalatında tarifelerin yükselmesi ile ithalatın azalacağı, diğer taraftan gümrük vergilerinden bütçeye gelecek gelirin öncekine göre daha yüksek olacağı

beklenmektedir. Bu bakımdan Kırgızistan ekonomisindeki İkiz Açık sorununun çözümünde bu birliğe girmenin avantajlı olacağı belirtilebilir.

Döviz kurundaki ve petrol fiyatlarındaki şoklar şeklinde yansımakta olan dış ekonomilerdeki krizlerin etkisi de parasal birliğe gidilerek ve Kazakistan ve Rusya gibi petrol ihracatçısı ülkeler ile birlik içerisinde olarak azaltılabilir.

Kaynakça

- Abell, John. (1990). Twin Deficits During The 1980's: An Empirical Investigation. *Journal of Macroeconomics*. Vol:12(1): 81-96.
- Akbostancı, Elif ve Gül Ipek Tunç. (2002). Turkish Twin Deficits: An Error Correction Model Of Trade Balance. *Erc Working Papers In Economics* 01/06, May 2002 (Open Access Ideas.Repec.Org/P/Met/Wpaper/0106.Html, 16.03.1015)
- Akmoldoev, K. and Budaichieva, A. (2012). The Impact Of Remittances In Kyrgyzstan Economy. *International Conference On Eurasian Economies*, pp. 6-13.
- Aksu, Hayati Ve Başar, Selim. (2009). Türkiye İçin İkiz Açıklar Hipotezi'nin Tahmini: Bir Sınır Testi Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 64(4):1-14.
- Alkswani, Mamdouh Alkhatib. The Twin Deficits Phenomenon In Petroleum Economy: Evidence From Saudi Arabia, (<http://www.erf.org.eg/html/finance1.pdf>, 25.04.2014).
- Aristovnik, A. (2005). Public Sector Stability and Balance of Payments Crises in Selected Transition Economies. *Democratic Governance for the XXI Century: Challenges and Responses in CEE Countries*, May 2005.
- Aristovnik, A. (2006). The Determinants and Excessiveness of Current Account Deficits in Eastern Europe and the Former Soviet Union. *William Davidson Institute Working Paper*, 827.
- Ay, Ahmet., Zeynep Karaçor, Mehmet Mucuk ve Savas Erdogan. (2004). Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992-2003)", (Çevrimiçi) http://www.sosyaltbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler, (erisim tarihi 11 Nisan 2014).
- Baharumshah, Ahmad Zubaidi, Evan Lau, Ahmed M. Khalid. (2006). Testing Twin Deficits Hypothesis: Using Vars And Variance Decomposition. *Journal Of The Asia Pacific Economy*, Volume 11(3): 331-354.
- Bahmani-Oskooee, M. (1989). Effects Of The U.S. Government Budget Deficits On Its Current Account: An Empirical Inquiry. *Quarterly Review Of Economics And Finance*, Vol. 29/4: 76-91.
- Bahtiyar, Gökrem ve Hasan Bakir. (2011). Türkiye'de İkiz Açık Hipotezi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi Cilt* 3(2), Issn: 1309-8020 (Online): 79-88.
- Banchman, Daniel David. (1992). Why Is The U.S. Current Account Deficit So Large? Evidence From Vector Autoregressions. *Southern Economic Journal*, Vol.59(2):232-240.
- Barro, J. Robert. (1979). On The Determination Of The Public Debt. *Journal Of Political Economy*, Volume: 87: 940-971.
- Bartolini, Leonardo and Amartya Lahiri. (2006). Twin Deficits, Twenty Years Later. *Federal Reserve Bank Of New York Volume* 12(7): 1-7.
- Bernheim, B. Douglas. (1989). A Neoclassical Perspective On Budget Deficits. *Journal Of Economic Perspectives*, Volume: 3(2): 55-72.
- Bernheim, B.Douglas and Kyle Bagwell. (1986). Is Everything Neutral? *Nber Working Paper*, No: 2086.
- Bilgili, E. ve Bilgili, F. (1998). Bütçe Açıklarının Cari İşlem Dengesi Üzerindeki Etkileri: Teori ve Uygulama. *İktisat, İletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 13(146): 4-16.
- Bolat, Süleyman, Murat Belke ve Ozan Aras. (2011). Türkiye'de İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, Sayı 161: 347-364.
- Chowdhury, K. ve Saleh, A.S. (2007). Testing The Keynesian Proposition Of Twin Deficits In The Presence Of Trade Liberalisation: Evidence From Sri Lanka. *University Of Wollongong Economics Working Paper Series*, Wp 07-09.
- Corsetti, Giancarlo and Muller, Gernot. (2006). Twin Deficits: Squaring Theory, Evidence and Common Sense. *Economic Policy*, Vol. 21(48): 599-638.
- Darrat, D. A. (1988). Have Large Budget Deficits Caused Rising Trade Deficits? *Southern Economic Journal*, Vol: 54:879-887.
- Dewald, G. William. ve Michael Ulan. (1990). The Twin Deficit Illusion. *Cato Journal*, Vol.9(3): 689-707.
- Diboğlu, Selahattin. (1994). Accounting For U.S. Current Account Deficits: An Empirical Investigation. *International Finance* 9502003, Econwpa.
- Doğan, Burhan. (2010). Türkiye Ekonomisinde Kriz Öncü Göstergeleri Ve İkiz Açık. *Journal Of Azerbaijani Studies* (Açık Erişim: <http://jhss-khazar.org/Wp-Content/Uploads/2010/06/Turkiye-Ekonomisinde-Kriz-Oncu.Pdf>, 08.02.1014) ss. 500-521.

- Dornbusch, Rudiger, Stanley Fisher, ve Richard Statz. (2004). Macroeconomics. 9 Th Edition, Boston: Mcgraw Hill.
- Eisner, Robert. (1989). Budget Deficits: Rhetoric And Reality. The Journal Of Economic Perspectives, Volume:3(2): 73-93.
- Enders, W. (1995). Applied Econometric Time Series. John Wiley & Sons, Inc, pp. 305-311.
- Evans, Paul. (1988). Are Consumers Ricardian? Evidence For The United States. The Journal of Political Economy, Vol. 96(5):983-1004.
- Güven, Hakan. (2014). İkiz Açıklar Hipotezi: Kırgızistan Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SBE Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Islam, M. Faizul. (1998). Brazil's Twin Deficits: An Empirical Examination AeJ: June 1998, Vol. 26(2):121-128.
- İyidoğan, Pelin Varol. (2013). Merkez Ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Bütçe Dengesi Ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Ekonometrik Bir İnceleme. Maliye Dergisi, 164:82-98.
- Karatay, Pelin. (2008). İkiz Açıklar Hipotezi Ve Türkiye Uygulaması. Gaziantep Üniversitesi Lisansüstü Tezi. (<http://www.yok.gov.tr>)
- Kılavuz, Emine ve Yasemin Dumrul. (2012). İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Teori Ve Uygulama. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 26(3-4): 239-528.
- Kim, C. H. and Kim, D. (2006). Does Korea Have Twin Deficits? Applied Economics Letters, vol 13: 675–680.
- Mangır, Fatih. (2012). Türkiye İçin İkiz Açıklar Hipotezi Testi (1980-2011). Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi Cilt: 5(2): 136-149
- Mankiw, N. Gregory.(2002). Macroeconomics, 5th Eddition, New York: Worth Publishers.
- Olugbenga, A. Onafowora and Oluwole Owoye. (2006). An Empirical Investigation Of Budget And Trade Deficits: The Case Of Nigeria. The Journal Of Developing Areas Volume 39 (2): 153-174.
- Puah, Chin-Hong, Evan Lau and Kim-Lee Tan. (2006). Budget-Current Account Deficits Nexus In Malaysia. (Online At [Http://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/37677/](http://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/37677/) Mpra Paper No. 37677, Posted 27. March 2012 12:54 Utc, 16. 03. 2015).
- Rosenweig, J. A. And Tallman, E. W. (1993).Fiscal Policy And Trade Adjustment: Are The Deficits Really Twins? Economic Inquiry, Vol.31:580-594.
- Sever, E. ve Demir, M. (2007). Türkiye’de Bütçe Açığı İle Cari Açık Arasındaki İlişkilerin Var Analizi İle İncelenmesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi IIBF Dergisi, 2(1):47-63.
- Tunçsiper, Bedriye ve Dilek Sürekçi. (2011). Türkiye’de İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliğinin Zaman Serisi Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 11(3): 103–120.
- Utkulu, Utku. (2003). Türkiye’de Bütçe Açıkları Ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz Mi? D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi Cilt:18(1):45-61.
- Ümit, Öznur. (2007). Türkiye’de Bütçe Açığı İle Cari İşlemler Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. (Doktora Tezi) Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 211 sayfa.
- Vamvoukas, G. A. (1999). The Twin Deficits Phenomenon: Evidence From Greece. Applied Economics, 31: 1093-1100
- Volcker, Paul A.(1984). Facing up to The Twin Deficits. Challenge, Vol. 27(1): 4-9.
- Yıldız, Elmas.(2006). İkiz Açıklar Hipotezi Ve Türkiye. İzmir İktisat Kongresi Arastırma Merkezi, Bilimsel Çalışma Raporları Serisi, Bçr No: 2006/01. Yıl 19: 5-17.
- Yılmaz, Alper. (1993). İkiz Açıklar Hipotezi’nin Türkiye Örneğine Uygulanması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi SBE, Ankara.
- Yılmaz, Binhan Elif. (2002). “İkiz Açık” Teorisi: Türkiye’nin 1980-2001 Dönemi Bütçe Açıkları Ve Dış Ticaret Açıkları Üzerine Bie Nedensellik Araştırması. İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 14.Seri, ss. 139-152.
- Yücel, Fatih Ve Ahmet Yılmaz Ata. (2003). Es-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12(12):1-13.
- Warne, A. (2004). Lecture Notes on Sturctural Vector Autoregression. (10 Mart 2008) (http://texlips.hypermart.net/download/lecture_notes.pdf)
- Zengin, Ahmet. (1999).İkiz Açıklar Hipotezi (Türkiye Uygulaması). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi S.B.E., Trabzon.
- Zietz, J.,and Pemberton, D. K. (1990). The Us Budget And Ttrade Deficits: A Simultaneous Equation Model. Southern Economic Journal, 57: 23-34.
- Налоговый Кодекс Республики Таджикистан. (2013). В редакции законов РТ от 28.12.2013г. №1046. (http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7913, 24.03.2015) стр.95-99.
- <http://www.knews.kg/econom/57773/>